

دانشگاه گنبد کاووس

نشریه "حفاظت زیست‌بوم گیاهان"

دوره هفتم، شماره چهاردهم

<http://pec.gonbad.ac.ir>

تأثیر برش اندام هوایی بر ویژگی‌های رویشی و زایشی دو گونه‌ی علوفه‌ای *Astragalus cyclophyllon* و *effusus*

سیده نرگس منافیان^۱، پژمان طهماسبی^{۲*}، عطاالله ابراهیمی^۲، محسن فعال فیض‌آبادی^۳،

رضا امیدپور^۴

^۱ دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مرتع‌داری، دانشکده‌ی منابع طبیعی و دانشگاه شهرکرد، شهرکرد

^۲ دانشیار گروه مرتع و آبخیزداری، دانشکده‌ی منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد

^۳ دانشجوی دکتری مرتع‌داری، دانشکده‌ی منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد

^۴ دانشجوی دکتری مرتع‌داری دانشگاه شهرکرد، عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، دانشگاه آزاد شهرکرد، شهرکرد

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۸/۰۳

چکیده

چرای متعادل دام ضامن حفاظت از منابع طبیعی و عامل افزایش کمی و کیفی تولید و بهبود ترکیب گیاهی در اکوسیستم‌های مرتعی است. همچنین آگاهی از تأثیرات شدت‌های چرای مختلف دام‌ها روی گیاهان می‌تواند به‌عنوان ابزاری سودمند جهت مدیریت منابع مورد استفاده قرار گیرد. مطالعه‌ی حاضر باهدف تعیین میزان آسیب‌پذیری یا مقاومت و همچنین میزان رشد مجدد دو گونه مرتعی *Astragalus cyclophyllon* و *Astragalus effusus* در طی دو فصل رویش (سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۰) در مراتع نیمه استپی ایستگاه تحقیقاتی آبخیزداری سد زاینده‌رود واقع در استان چهارمحال و بختیاری صورت پذیرفته است. شبیه‌سازی اثر چرای دام بر دو گونه مورد مطالعه در قالب طرح فاکتوریل با استفاده از تیمار قطع در چهار شدت صفر، ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد بر روی ۲۴۰ پایه گیاهی در طی سه مرحله بافاصله زمانی ۲۰ روز در طول فصل رویش (اوایل بهار تا اواسط تابستان) انجام شد. قبل از انجام هر تیمار تعداد گل و بذر شمارش شده و ارتفاع و تولید هر پایه اندازه‌گیری شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از مدل عمومی خطی (GLM) و آنالیز واریانس یک‌طرفه انجام گرفت. نتایج به‌دست‌آمده تفاوت معنی‌داری را برای اثرات دوساله‌ی تیمار قطع بر متغیرهای تعداد گل، تعداد بذر، ارتفاع و تولید در هر دو گونه مورد بررسی را نشان داد. نتایج نشان داد که تیمار قطع ۳۰ و ۵۰ درصد حدود ۲/۵ برابر و تیمار قطع ۸۰ درصد بیش از ۵ برابر تولیدات گونه *A. effusus* را نسبت به تیمار شاهد کاهش داده است درحالی‌که در

*نویسنده مسئول: Pejman.tahmasebi@nres.sku.ac.ir

گونه *A. cyclophyllon* تیمارهای ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد قطع، موجب کاهش ۲/۲، ۳/۳ و ۶/۶ برابری تولیدات در مقایسه با تیمار کنترل گردید. بر اساس نتایج این تحقیق، گونه‌ی *A. effuses* با افزایش شدت برداشت، حساسیت کمتری را نسبت به گونه *A. cyclophyllon* نشان داد. بنابراین با توجه به تحمل چرای بالاتر گونه *A. effuses*، این گونه می‌تواند گزینه‌ی مناسبی برای اصلاح و توسعه‌ی مراتع نیمه استپی جهت بهره‌برداری توسط دام باشد.

واژه‌های کلیدی: تحمل چرا، اصلاح مراتع، برش، چهارمحال و بختیاری

مقدمه

در طی سه دهه گذشته قسمت اعظمی از زمین‌های مرتعی تبدیل به زراعت دیم شده که رهاسازی آن‌ها به دلیل کم‌بازده بودن آن‌ها در طی سال‌های اولیه شروع شد. این زمین‌ها معمولاً در مناطق شیب‌دار قرار دارند و موجب تخریب و فرسایش زیادی شده است (منافیان، ۱۳۹۰). تنها در استان چهارمحال و بختیاری یک‌سوم وسعت مراتع تبدیل شده و با توجه به اینکه دو حوزه بزرگ کشور کارون و زاینده‌رود از این استان سرچشمه می‌گیرد فرسایش شدید در آن‌ها آثار زیست‌محیطی زیادی را به بار آورده است (طهماسبی و ابراهیمی، ۱۳۹۰). در نتیجه لزوم احیای این زمین‌ها از اولویت‌های مهم سازمان جنگل‌ها و مراتع بوده که بدین دلیل، معرفی و کشت گونه‌های بومی در ارجحیت قرار دارد. در معرفی و کشت این گونه‌ها علاوه بر سازگاری با شرایط محیطی، تولید و خوش‌خوراکی آن‌ها باید به مقاومت‌های چرای آن‌ها نیز توجه شود چراکه جزء لاینفک مراتع کشور چرای شدید دام بوده و از گونه‌های بومی باید آن‌هایی انتخاب شوند که علاوه بر موارد فوق، مقاومت چرای خوبی داشته باشند.

مطالعه و شناخت صحیح روابط متقابل اجزاء اکوسیستم به‌ویژه شناخت واکنش گیاه در برابر میزان بهره‌برداری توسط دام یکی از اساسی‌ترین ملزومات مدیریت چرای دام در مراتع است (منافیان، ۱۳۹۰). به‌طور کلی ظرفیت چرای مراتع به میزان تحمل گیاه در برابر از دست دادن اندام فتوسنتز کننده بستگی دارد و حتی سیستم‌های چرای نیز بر پایه دفعات چرای قابل تحمل توسط گونه‌های کلیدی تنظیم می‌شوند (ساعدی و همکاران، ۱۳۹۰). گونه‌های گیاهی موجود در مراتع تحت تأثیر چرای دام با تکرار و شدت‌های مختلف می‌باشند و پاسخ گیاه نیز به این عامل بسیار متفاوت می‌باشد (طهماسبی و ابراهیمی، ۱۳۹۰). بنابراین آگاهی از عکس‌العمل گیاهان مختلف (به‌ویژه گیاهان حساس به چرا) در مقابل چرای دام، می‌تواند مدیران منابع طبیعی و همچنین مرتع‌داران را در انتخاب شیوه‌های صحیح مدیریت چرای دام کمک نماید. در این راستا، شبیه‌سازی تأثیر فرآیند چرای دام بر ویژگی‌های گیاهی ابزاری مفید خواهد بود (Li et al., 2002). در این ارتباط، لی و همکاران (Li et al., 2002) در تحقیقی در بررسی تأثیر شبیه‌سازی چرای دام بر روی رشد و مقاومت گونه *Artemisia frigida* نشان دادند که قطع در شدت متوسط و زیاد در فصل تابستان موجب کاهش شدید ارتفاع

گونه مورد بررسی شده است. همچنین نیکو و رحیمی دهچراغی (۱۳۹۵) نشان دادند که چرای سنگین دام منجر به کاهش شدید کمیت و کیفیت تولید در واحد سطح خواهد شد در حالی که چرای با شدت متوسط تأثیر منفی بر ویژگی‌های کمی و کیفی گونه درمنه دشتی ندارد. معتمدی و همکاران (Motamedi et al., 2016) در بررسی تأثیر شدت‌های مختلف چرای بر ویژگی‌های *Artemisia afragrans* در مراتع کوهستانی شمال-غرب ایران، دهقانی بیدگلی و همکاران (Dehghani Bidgoli et al., 2016) در بررسی تأثیر چرای دام در کاشان و ساعدی و همکاران (۱۳۹۰) در بررسی تأثیر شدت‌های مختلف چرای بر ویژگی‌های رویشی و زایشی گونه *Bromus tomentellus* در منطقه سارال کردستان، گزارش دادند که چرای دام عاملی تأثیرگذار بر ویژگی‌های مورد بررسی می‌باشد. همپی‌میر و پایک (Hempy-Mayer and Pyke, 2008) در بررسی تأثیر تیمار قطع در دو مرحله فنولوژیکی بر گونه *Bromus tectorum* گزارش دادند که ضمن استفاده از چرای دام برای کنترل این گیاه (به‌عنوان یک گیاه مهاجم)، از دام می‌توان برای آماده‌سازی بستر بذرکاری استفاده کرد. استفاده از نتایج آزمایش‌های شبیه‌سازی چرای دام، می‌تواند مدیران و به‌ویژه مرتع‌داران را در انتخاب گونه‌های مقاوم به چرای دام یاری نماید. در این زمینه محمداسماعیلی و قردوئی‌میلان (۱۳۸۹) در بررسی تأثیر برداشت درصدهای مختلف از گونه *Panicum antidotale* بر ویژگی‌های ماده خشک کل، تعداد ساقه و تعداد کل ریزوم نشان دادند که گونه مذکور گیاهی مقاوم به چرای دام است. همچنین آنسلی و کاستلانو (Ansley and Castellano, 2007) در بررسی تأثیر چرای شبیه‌سازی شده بر تولید اندام‌های هوایی و تولید زنده گونه‌های *Buchloë dactyloides* و *Nassella leucotricha* بر تأثیر منفی چرای دام اشاره کردند. بر اساس نتایج قطع گونه *Pseudoroegne riaspicata* از سه ارتفاع مختلف در سه سال، ترسی و همکاران (Tracy et al., 2007) پیشنهاد دادند که گونه مذکور نباید بیش از دو سال مورد چرای متوسط یا سنگین قرار بگیرد.

برخی از مطالعات از تأثیر مثبت قطع بر میزان رویش گیاه اشاره کرده‌اند. برای مثال، تالوانن و هنری (Tolvanen and Henry, 2002) در بررسی تأثیر برش اندام‌های هوایی گیاه، نشان دادند که رشد جوانه‌های رویشی گونه‌های مختلف پس از قطع تحریک شده و تعداد آن‌ها در گیاهان قطع شده افزایش می‌یابد. شارو و کنتز (Sharrow and Kuntz., 1999) با بررسی شدت قطع‌های مختلف (صفر، ۲۵، ۵۰ و ۷۵ درصد) در اوایل، اواسط و اواخر دوره رویشی، نشان دادند که اعمال قطع اثر معنی‌داری بر تاج پوشش نداشته و حتی در تولید کل در پایه‌های قطع شده بیش از پایه‌های کنترل (شاهد) بود. علاوه بر شدت قطع، فاصله زمانی بین قطع نیز از عوامل مهم بر مقاومت گیاهان است که باید در برنامه‌ریزی استفاده از مراتع مورد توجه قرار گیرد. در این راستا هروویتز (Horowitz., 1972) در تحقیقی بر رشد

مجدد گیاه *Cynodon dactylon* گزارش دادند که فاصله زمانی قطع نسبت به تعداد قطع، اثر بیشتری بر رشد زایشی گونه مذکور داشته است. از دیگر کاربردهای شبیه‌سازی تأثیرات چرای دام با استفاده از قطع گیاهان، تعیین آستانه از بین رفتن گیاهان مهاجم است. به عبارت دیگر، با آگاهی از تأثیر شدت‌های مختلف بر گیاهان مهاجم، می‌توان با تعیین دام مناسب در واحد سطح تهاجم گیاهان به مراتب را کنترل و اصلاح نمود. در این راستا، وست و فرح (West and Farah, 1989) با بررسی تأثیر شدت‌های مختلف قطع، شدت قطع ۶۰ درصد را برای از بین بردن گیاهان مهاجم پیشنهاد دادند. همچنین از نتایج شبیه‌سازی تأثیرات چرای دام بر روی گونه‌های گیاهی (بخصوص گیاهان مرتعی) می‌توان به تعیین مقاومت و میزان آسیب‌پذیر بودن آن‌ها نسبت به شدت‌های چرای دام اشاره نمود و بر همین اساس، حد بهره‌برداری مجاز را برای مناطق مختلف بر اساس گیاهان غالب تعیین نمود. در این راستا و در پژوهشی باهدف مقایسه اثر قطع بر دو گونه‌ی *Agrostis tenuis* و *Lolium perenne* مشخص شد که گونه اول بسیار مقاوم و گونه دوم بسیار آسیب‌پذیرتر بوده و پراکنش طبیعی گونه در محیط نیز با این موضوع همخوانی دارد (طهماسبی و ابراهیمی، ۱۳۹۰). همچنین، مقاومت چرای بیشتری که از طرف *Agropyron desertrum* در مقایسه با *Agropyron spicaum* در مناطق کوهستانی غربی آمریکای شمالی مشاهده شد را می‌توان به درجات متفاوت تحمل به چرای آن‌ها مربوط دانست (Richard and Caldwell, 1985).

تولید بذر یکی از عواملی است که بر استقرار و زنده‌مانی گیاهان در فصل‌های بعد از چرا تأثیرگذار است. نتایج به‌دست‌آمده از بررسی‌ها نشان می‌دهد که تولید بذر و افزایش بانک بذر موجود در خاک را می‌توان به‌عنوان نوعی استراتژی تحمل و یا اجتناب از چرا تعبیر نمود. اگرچه زمان کوتاه در دوره رویشی گیاهان یک‌ساله در برخی موارد به‌عنوان یک مکانیسم فرار در زمان (از نوع اجتناب) عمل می‌کند، تولید زیاد بذر و بانک بذر پایدار در آن‌ها به‌عنوان یک مکانیسم تحمل قلمداد می‌شود که استقرار و رشد این گیاهان را پس از چرای شدید ارتقاء می‌بخشد (Noble and slatyer, 1980). بنابراین در بررسی تأثیر چرای دام بر گیاهان، علاوه بر ویژگی‌های زایشی و رویشی تولید بذر نیز مدنظر قرار بگیرد. مطالعه حاضر باهدف بررسی تأثیر شبیه‌سازی چرای دام با استفاده از شدت‌های مختلف قطع (صفر، ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد) بر ویژگی‌های رویشی و زایشی دو گونه مرتعی خوش‌خوراک علوفه‌ای *Astragalus cyclophyllon* و *Astragalus effuses* به انجام رسید. این دو گونه از گونه‌های مرتعی بسیار خوش‌خوراک موجود در منطقه بوده که علاوه بر تأمین علوفه دام نقش بسیار مؤثری در حفاظت خاک داشته و نیز در امر اصلاح مراتع موردتوجه می‌باشند. نتایج این تحقیق می‌تواند مدیران و

برنامه‌ریزان را در تعیین حد بهره‌برداری مجاز و همچنین مقاومت گونه‌های مذکور نسبت به شدت‌های مختلف چرای دام آگاه نماید.

مواد و روش‌ها

منطقه مورد مطالعه

منطقه مورد مطالعه در منطقه استپی حاشیه زاینده‌رود در مرز بین استان‌های چهارمحال و بختیاری و اصفهان در موقعیت ۴۱ درجه و ۵۰ دقیقه طول جغرافیایی و ۴۳ درجه و ۳۲ دقیقه عرض جغرافیایی قرار گرفته است و مساحت آن بالغ بر ۸۰۰ هکتار است. پوشش غالب منطقه از گونه‌های علفی و گندمیان چندساله به همراه گونه‌های بوته‌ای تشکیل شده است.

گونه‌های گیاهی مورد مطالعه

۱- *Astragalus effusus*: این گیاه با نام علمی *Astragalus effusus* و نام فارسی یونجه طلایی متعلق به راسته بقولات (*Fabales*)، خانواده پروانه‌آسا (*Fabaceae*)، جنس گون (*Astragalus*)، بخش (*Onobrychoidei*) و گونه‌ی (*Effusus*) می‌باشد. این گونه از گونه‌های علوفه‌ای و بسیار باارزش مراتع ایران است که از لحاظ تولید علوفه و حفاظت خاک جزء گونه‌های کلیدی و بسیار باارزش این مراتع محسوب می‌شود.

۲- *Astragalus cyclophyllon*: این گونه با نام علمی *Astragalus cyclophyllon* متعلق به راسته بقولات (*Fabales*)، خانواده پروانه‌آسا (*Fabaceae*)، جنس گون (*Astragalus*)، بخش (*Onobrychoidei*) و گونه‌ی (*Cyclophyllon*) می‌باشد. این گونه نیز از گونه‌های علوفه‌ای باارزش مراتع بیلاقی ایران است که از مقاومت خوبی در برابر چرای دام برخوردار است و در صورت اجرای مدیریت چرای مناسب تولید بسیار مناسبی در این مراتع خواهد داشت.

روش تحقیق

این تحقیق به منظور تعیین میزان آسیب‌پذیری یا تحمل گونه‌های کلید منطقه در برابر شبیه‌سازی چرای دام با استفاده از قطع گیاه صورت پذیرفته است که در آن با توجه به فصل رویش گیاهان، اقدام به شبیه‌سازی چرا در تیمارهای قطع مختلف طی سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۰ در ایستگاه تحقیقاتی آبخیزداری سد زاینده‌رود، به گونه‌ای که چهار تیمار قطع اسمی، کنترل (۰ درصد)، چرای سبک (۳۰ درصد)، چرای متوسط (۵۰ درصد) و چرای سنگین (۸۰ درصد) بر دو گونه‌ی مهم مرتعی، *Astragalus effusus* و *Astragalus cyclophyllon* اعمال شد. قبل از آغاز فصل رویشی سال

۱۳۸۹، در محدوده‌ای به مساحت نیم هکتار ۲۴۰ پایه از گونه‌های مذکور به صورت کاملاً تصادفی انتخاب و پیکه کوبی شدند. از هر گونه ۳۰ تکرار برای هر تیمار اختصاص یافت. تیمارهای قطع طی سه مرحله بافاصله زمانی ۲۰ روز در هر فصل رویش بر گیاهان منتخب اعمال شدند. برای بررسی تغییرات موجود در خصوصیات رویشی و زایشی گونه‌های موردنظر در برابر قطع و همچنین تأثیر این تغییرات بر میزان مقاومت و توانایی رشد مجدد گیاهان، قبل از شروع تیماردهی در هر مرحله به اندازه‌گیری و ثبت متغیرهای مهمی از جمله تعداد گل و بذر، میزان ارتفاع و همچنین تولید در هر پایه پرداخته شد. برای محاسبه تولید در این گونه‌ها وزن خشک کل گیاه را در گونه‌های موردبررسی برای هر تیمار و در هر مرحله برداشت اندازه‌گیری شد، به گونه‌ای که پس از برداشت درصد مناسبی از تیمار موردنظر از قسمت‌های هوایی گیاه، این درصدهای برداشت شده به مدت دو هفته در هوای آزاد خشک و سپس توزین شدند. تمامی مراحل تجزیه داده‌ها از جمله مقایسه میانگین آن‌ها به روش دانکن با استفاده از نرم‌افزار SPSS Statistics 17.0 انجام شد. به طوری که برای آزمون فرض صفر از آنالیز واریانس یک طرفه (one way ANOVA) استفاده شد و جهت تجزیه و تحلیل روابط بین این متغیرها آزمون مدل عمومی خطی (GLM) به کار برده شد. در این آزمون متغیرهای گل، بذر، ارتفاع و تولید به عنوان متغیرهای وابسته و تیمارهای قطع، سال و مرحله قطع به عنوان متغیرهای مستقل در نظر گرفته شدند.

نتایج

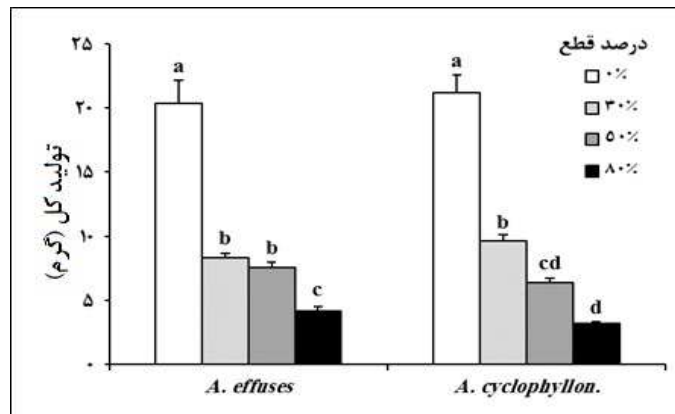
نتایج نشان داد که در گونه‌ی *A. effuses* به جز اثر متقابل، تیمار قطع در سال، بقیه‌ی عوامل موردنظر در سطح ۵ درصد دارای تفاوت معنی‌دار شده‌اند؛ اما در گونه‌ی *A. cyclophyllon* به جز اثر اصلی سال و اثر متقابل تیمار قطع در سال، سایر عوامل مدنظر در سطح ۵ درصد معنی‌دار بود (جدول ۱). همچنین نتایج نشان داد که همه‌ی اثرات اصلی و متقابل در نظر گرفته شده برای تعداد گل و بذر در هر دو گونه، در سطح ۵ درصد دارای تفاوت معنی‌دار شده‌اند (جدول ۱). در متغیر ارتفاع نیز برای هر دو گونه به غیر از اثر اصلی سال، سایر عوامل در سطح ۵ درصد معنی‌دار شد (جدول ۱).

جدول ۱- تأثیر تیمارهای مختلف بر خصوصیات رویشی و زایشی دو گونه *A. effuses* و *A. cyclophyllon*

<i>A. cyclophyllon</i>				<i>A. effuses</i>				منبع تغییرات
ارتفاع	تعداد بذر	تعداد گل	تولید	ارتفاع	تعداد بذر	تعداد گل	تولید	
۱۱۲/۵**	۹۸**	۹۷/۳**	۹۹/۵**	۳۴۸/۷**	۱۱۰/۴**	۵۲/۳*	۱۳۱/۸*	تیمار قطع
۸۴/۷**	۸۰/۸**	۲۳۷/۹**	۶۶/۳**	۲۰۴/۱**	۱۷۳/۷**	۱۳۹/۵**	۱۰۲/۵*	مرحله قطع
۱/۱	۱۱/۷**	۱۳۵/۱**	۰/۰۱	۱/۳	۷۷/۸**	۶۹/۶*	۱۶/۳*	سال
۳۱/۶**	۳۵/۹**	۹۸/۴**	۱۰/۹**	۷۲/۱**	۳۱/۸**	۳۶/۶*	۱۹/۵**	تیمار قطع × مرحله قطع
۷/۲**	۱۶/۵**	۹۹/۵**	۱/۳	۴/۲*	۳/۳**	۲۱/۱**	۵**	تیمار قطع × سال
۳۳۳/۲**	۲۳۶/۲**	۳۷۸/۴**	۳۴/۵**	۲۳۱/۲**	۳۵۴/۱**	۲۹۴/۸**	۲۴/۸*	تیمار قطع × مرحله قطع × سال
۱۲**	۷۱/۵**	۹۷/۱**	۱/۹	۶*	۶۴/۱**	۲۵/۴**	۰/۳	مرحله قطع × سال

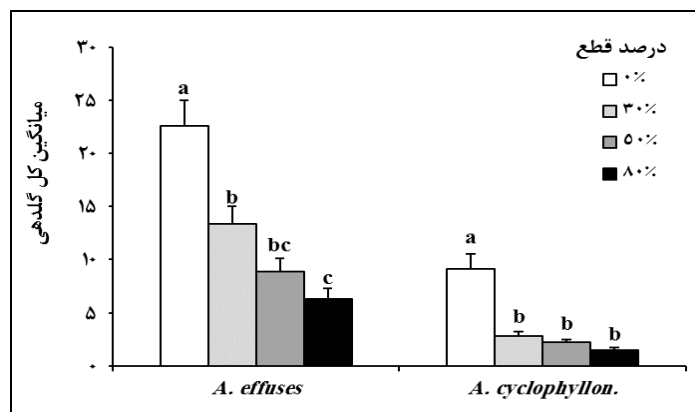
**، *، NS: به ترتیب بیانگر تفاوت معنی دار در سطح ۱ و ۵ درصد و عدم معنی داری است.

اثرات تیمارهای مختلف قطع بر ویژگی تولید، گلدهی، بذردهی و ارتفاع گونه‌های مورد مطالعه در شکل-های ۱ تا ۴ به صورت نمودار نمایان شده است. برای گونه‌ی *A. effuses*، ویژگی تولید در تیمارهای قطع سبک و متوسط (۳۰ و ۵۰ درصد)، اختلاف معنی داری را نشان نداده است. کاهش میانگین تولید در این گونه در این دو تیمار به طور متوسط در حدود ۲/۵ برابر، نسبت به تیمار کنترل به دست آمده است. در سنگین ترین تیمار (قطع ۸۰ درصد)، نیز میانگین کاهش تولید نسبت به تیمار کنترل در حدود ۵/۳ برابر بود. ویژگی تولید در تیمارهای مختلف قطع در گونه‌ی *A. cyclophyllon* نیز دارای اختلاف معنی داری می باشد، به طوری که با افزایش شدت قطع در تیمارهای ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد میانگین تولید به دست آمده به ترتیب ۲/۲، ۳/۳ و ۶/۶ برابر نسبت به تیمار کنترل کاهش یافته است.

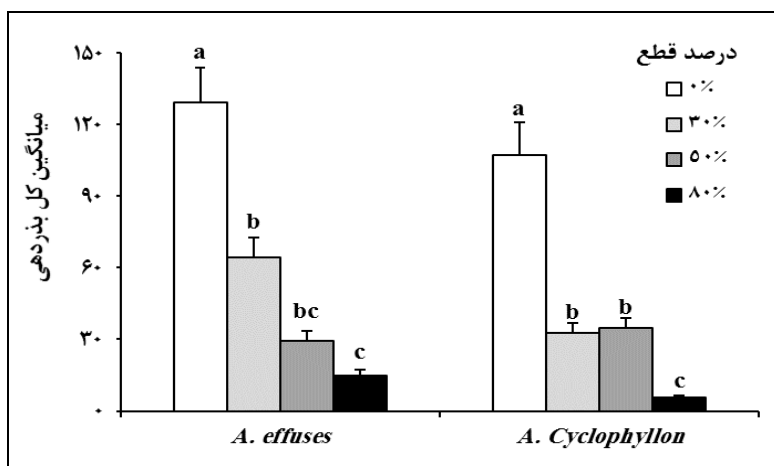
شکل ۱- اثر دو سال اعمال شدت‌های مختلف قطع بر تولید نهایی گونه‌های موردبررسی

تأثیر برداشت‌های مختلف بر گلدهی گونه‌ی *A. effuses* اختلاف معنی‌داری را با تیمار کنترل نشان داد به طوری که سبک‌ترین برداشت بالاترین میانگین گلدهی را به خود اختصاص داده است. در واقع با افزایش شدت برداشت گلدهی این گونه کاهش یافت به طوری که در تیمارهای قطع ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد میانگین گلدهی به دست آمده به ترتیب ۱/۶، ۲/۵ و ۳/۵ برابر نسبت به تیمار کنترل کاهش پیدا کرد؛ اما گلدهی گونه *A. cyclophyllon* در شدت‌های مختلف قطع اختلاف معنی‌داری را نشان نداد. میانگین گلدهی در این گونه در هر سه تیمار قطع با نشان دادن اختلاف معنی‌دار با تیمار کنترل، به ترتیب به اندازه‌ی ۳/۲، ۴/۱ و ۶ برابر نسبت به این تیمار کاهش یافت (شکل ۲).

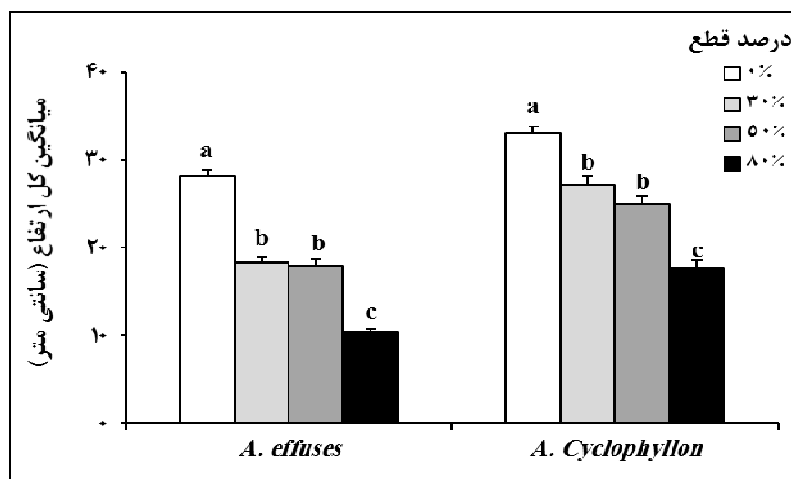
شکل ۲- اثر دو سال اعمال شدت‌های مختلف قطع بر گلدهی نهایی گونه‌های موردبررسی

میانگین بذردهی حاصله از شدت‌های مختلف قطع در گونه‌ی *A. effuses* نسبت به تیمار کنترل اختلاف معنی‌داری داشت. به‌طوری‌که با افزایش شدت قطع، افت میانگین بذردهی در این‌گونه قابل‌توجه بود. در تیمارهای قطع ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد میانگین بذردهی به ترتیب ۲/۰۱، ۴/۴ و ۸/۷ برابر نسبت به تیمار کنترل کاهش نشان داد؛ اما در گونه‌ی *A. cyclophyllon* میانگین بذردهی در برداشت‌های سبک و متوسط اختلاف معنی‌داری نسبت به تیمار کنترل نداشت و توانست در این‌گونه تیمار بهترین میانگین بذردهی را ثبت کند؛ اما میانگین بذردهی در سنگین‌ترین تیمار در این‌گونه به‌شدت کاهش یافت. کاهش میانگین بذر در تیمارهای ۳۰، ۵۰ و ۸۰ درصد در این‌گونه نسبت به تیمار کنترل به ترتیب برابر با ۳/۲، ۳/۱ و ۱۹/۵ برابر بود (شکل ۳).

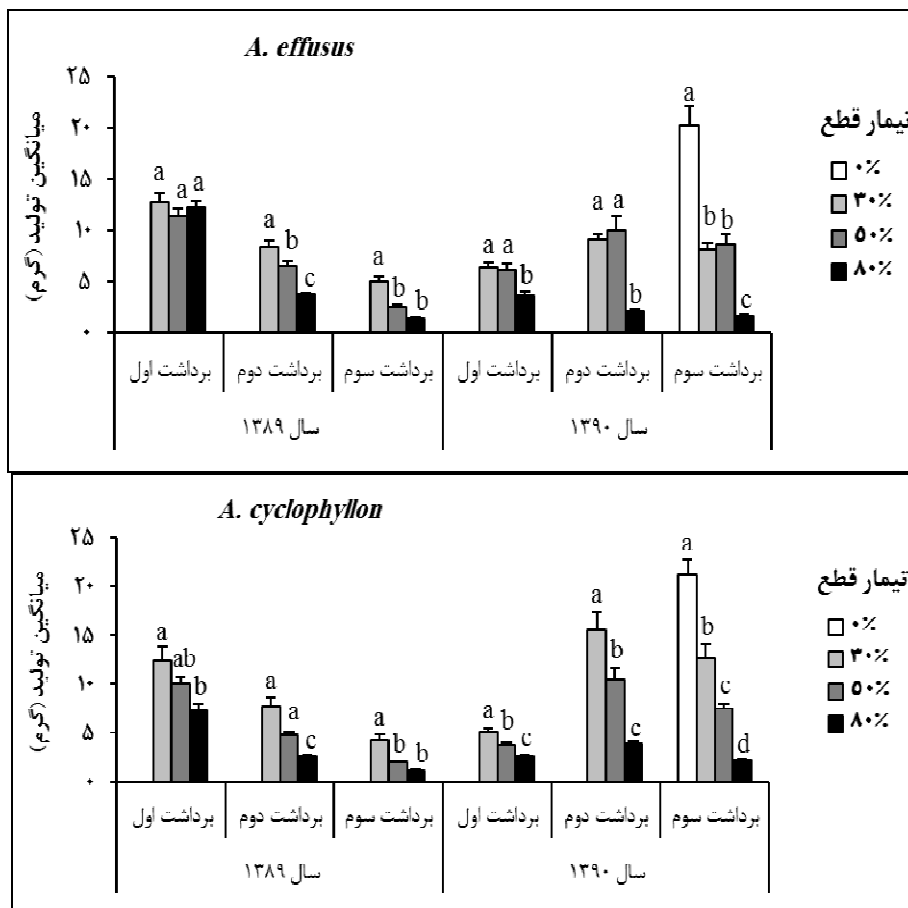
شکل ۳- اثر دو سال اعمال شدت‌های مختلف قطع بر بذردهی نهایی گونه‌های موردبررسی

در میانگین ارتفاع گونه‌ی *A. effuses* برای تیمارهای قطع سبک و متوسط اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد و بهترین نتیجه برای ارتفاع این‌گونه در این دو تیمار ثبت شد. میانگین ارتفاع به‌دست‌آمده در تیمارهای قطع ۳۰ و ۵۰ درصد نسبت به تیمار کنترل ۱/۵ برابر کاهش یافت و تیمار قطع ۸۰ درصد نیز کاهشی برابر با ۲/۸ برابر نسبت به تیمار کنترل نشان داد. همچنین در گونه‌ی *A. cyclophyllon* نیز اعمال تیمارهای سبک و متوسط اختلاف معنی‌داری را برای میانگین ارتفاع این‌گونه نشان نداد و کاهش میانگین ارتفاع در این دو تیمار تقریباً ۱/۳ برابر نسبت به تیمار کنترل بود و در تیمار ۸۰ درصد این میزان کاهش به ۱/۸ برابر رسید (شکل ۴).

شکل ۴- اثر دو سال اعمال شدت‌های مختلف قطع بر ارتفاع نهایی گونه‌های موردبررسی

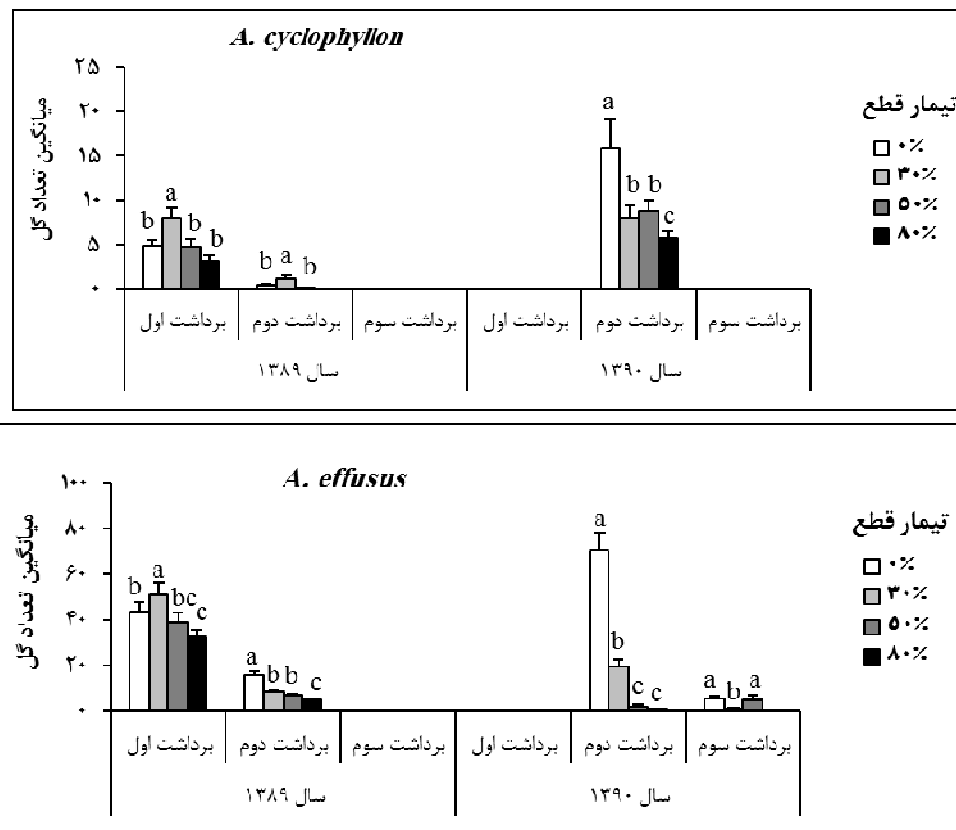
برای روشن‌تر شدن چگونگی اثر سال و مرحله‌ی قطع بر متغیرهای موردبررسی در گونه‌های مورد مطالعه اقدام به تجزیه واریانس یک‌طرفه ANOVA و مقایسه و دسته‌بندی میانگین‌ها به روش دانکن شد. در گونه *A. effuses* در اولین مرحله قطع در سال اول، میانگین تولید حاصله در تیمارهای مختلف قطع اختلاف معنی‌داری را نشان نداد. در دومین و سومین مرحله‌ی قطع در این سال میانگین تولید برداشت سبک بالاتر از برداشت‌های متوسط و سنگین به دست آمد. در دومین سال تیماردهی، در همه‌ی مراحل، تولید به‌دست‌آمده از تیمارهای قطع سبک و متوسط اختلاف معنی‌داری نداشت و تولید حاصله از برداشت سنگین کمترین میانگین تولید را به دست آورد. اعمال تیمارهای مختلف قطع بر گونه‌ی *A. cyclophyllon* نشان داد که در برداشت سبک در هر دو سال، بیشترین میانگین تولید به‌دست‌آمده است و پس از آن از برداشت‌های متوسط و سنگین به ترتیب بالاترین میانگین تولید را به دست آوردند. تنها در سومین مرحله‌ی تیماردهی در سال اول، میانگین تولید به‌دست‌آمده از تیمار قطع متوسط، کاهش زیادی داشت به طوری‌که در این مرحله اختلاف معنی‌داری را با سنگین‌ترین تیمار نشان نداد (شکل ۵).

شکل ۵- اثر سالانه اعمال شدت‌های مختلف قطع در مراحل مختلف رشد بر تولید گونه‌های موردبررسی

گله‌ی گونه‌ی *A. effusus* در اولین مرحله‌ی اعمال تیمار در سال اول بهترین میانگین را در تیمار قطع متوسط نشان داد به طوری که این میانگین از تیمار کنترل نیز بالاتر بود. در دومین مرحله با افزایش شدت قطع از میانگین گله‌ی این گونه کاسته شد و بهترین نتیجه در سبک‌ترین تیمار به دست آمد. در اولین مرحله برداشت در سال دوم نیز تیمار ۳۰ درصد توانست بهترین نتیجه را برای گله‌ی این گونه در این مرحله نشان دهد. میانگین‌های حاصله از تیمارهای قطع متوسط و سنگین نیز اختلاف معنی‌داری را در این مرحله نشان ندادند. در مرحله بعدی، برداشت متوسط بیشترین میانگین گله‌ی را برای این گونه نشان داد و نتوانست اختلاف معنی‌داری را با تیمار کنترل نشان دهد. در این

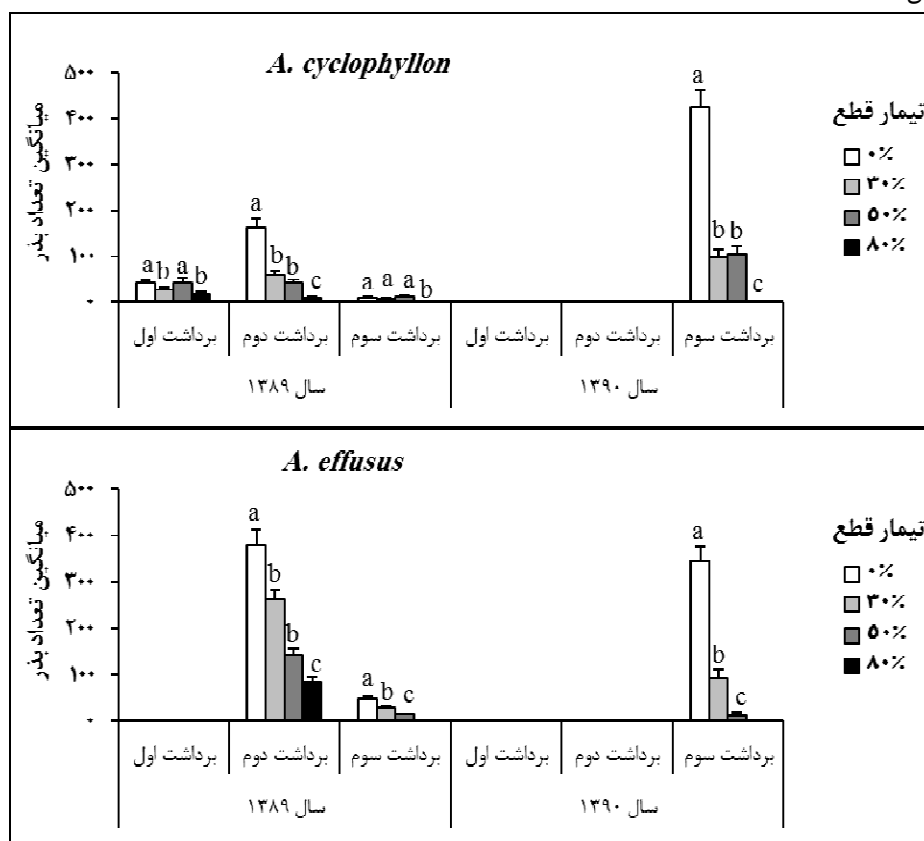
مرحله بین میانگین‌های حاصله از سبک‌ترین و سنگین‌ترین تیمار نیز اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد. در گونه *A. cyclophyllon* نیز در اولین سال اعمال تیمار، برداشت متوسط بالاترین و برداشت سنگین پایین‌ترین میانگین گلدهی را در همه‌ی مراحل قطع در این سال نشان دادند. در سال دوم بین میانگین‌های گلدهی حاصله از تیمارهای قطع مختلف، برای این‌گونه اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد (شکل ۶).

شکل ۶- اثر سالانه اعمال شدت‌های مختلف قطع در مراحل مختلف رشد بر گلدهی گونه‌های موردبررسی

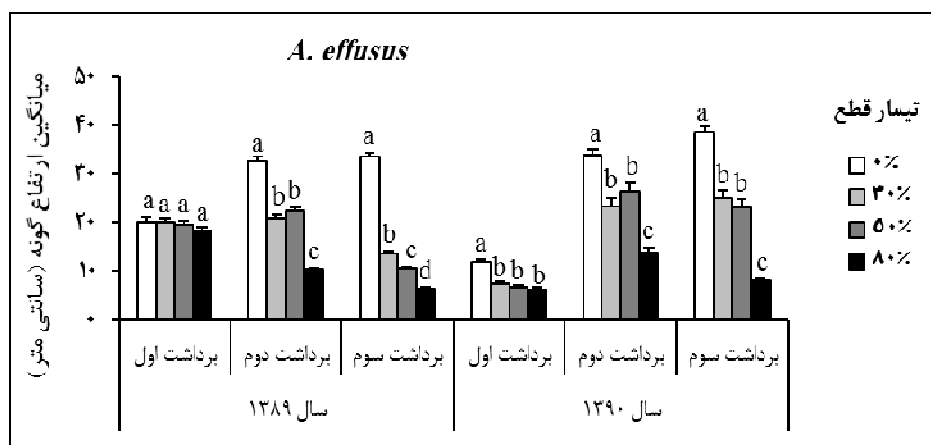
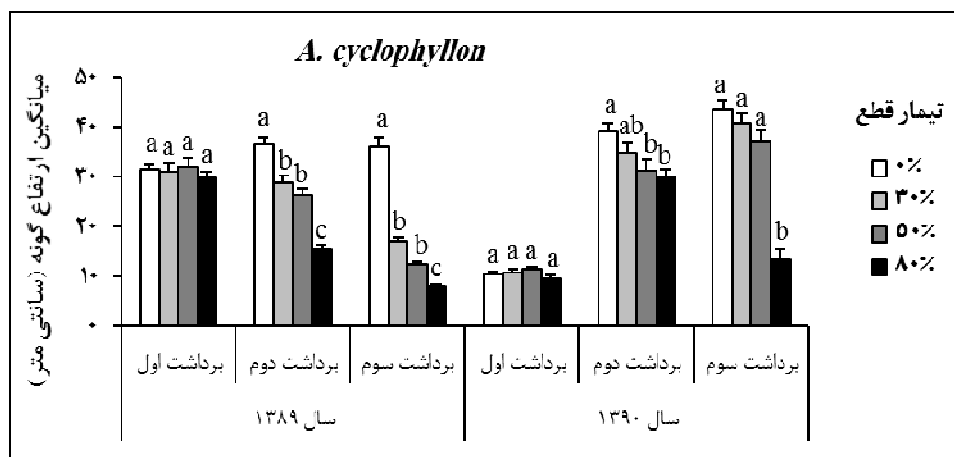
در گونه‌ی *A. effusus* در دومین مرحله‌ی اعمال تیمار در سال اول، سبک‌ترین برداشت بالاترین میانگین بذردهی را نشان داد و بین میانگین‌های حاصله از برداشت‌های متوسط و سنگین نیز اختلاف

معنی داری مشاهده نشد. در سومین مرحله تیماردهی در این سال، میانگین‌های به‌دست‌آمده از تیمارهای مختلف دارای اختلاف معنی‌دار بودند، به‌طوری‌که با افزایش شدت قطع میانگین بذردهی این‌گونه کاهش بسیاری را نشان داد. در سومین مرحله قطع در سال دوم نیز بذردهی این‌گونه در تیمارهای مختلف قطع اختلاف معنی‌داری را با تیمار کنترل نشان داد و در سبک‌ترین برداشت بیشترین میانگین به‌دست‌آمد. در برداشت‌های متوسط و سنگین میانگین بذردهی این‌گونه بسیار کاهش یافت به‌طوری‌که در سنگین‌ترین برداشت میزان آن به صفر رسید. برای گونه‌ی *A. cyclophyllon* نیز در تمامی مراحل قطع در سال اول و دوم، برداشت‌های سبک و متوسط بهترین نتیجه را بر بذردهی این‌گونه نشان دادند، درحالی‌که برداشت سنگین بذردهی را به‌شدت کاهش داد (شکل ۷).

شکل ۷- اثر سالانه اعمال شدت‌های مختلف قطع در مراحل مختلف رشد بر بذردهی گونه‌های موردبررسی

در گونه‌ی *A. effuses* در اولین مرحله قطع در سال اول و دوم بین میانگین‌های به‌دست‌آمده از تیمارهای مختلف قطع اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد. در دومین مرحله قطع در سال اول میانگین ارتفاع در برداشت‌های سبک و متوسط اختلاف معنی‌داری نداشت و بیشترین میانگین در این دو تیمار به دست آمد. با افزایش شدت برداشت در سومین مرحله تیماردهی از میانگین ارتفاع این‌گونه در این مرحله کاسته شد. در مراحل دوم و سوم تیماردهی در سال دوم، برداشت‌های سبک و متوسط بهترین نتیجه را برای میانگین ارتفاع این‌گونه داشتند. میانگین ارتفاع گونه‌ی *A. cyclophyllon* نیز در اولین مرحله قطع در سال اول و دوم، بین تیمارهای مختلف اختلاف معنی‌داری را نشان نداد. نتیجه اعمال تیمار در سال اول بر میانگین ارتفاع این‌گونه مشابه با نتیجه به‌دست‌آمده برای گونه‌ی *A. effusus* در این سال بود؛ اما در دومین مرحله‌ی قطع در سال دوم میانگین ارتفاع به‌دست‌آمده از سبک‌ترین تیمار قطع اختلاف معنی‌داری را با سایر تیمارها نشان نداد و بیشترین میانگین ارتفاع در این تیمار به دست آمد. در سومین مرحله‌ی قطع بهترین ارتفاع برای این‌گونه، در پایه‌هایی که تحت تأثیر برداشت‌های سبک و متوسط بودند به دست آمد، به‌طوری‌که میانگین به‌دست‌آمده از این تیمارها اختلاف معنی‌داری را با تیمار کنترل نشان نداد (شکل ۸).

کل ۸- اثر سالانه اعمال شدت‌های مختلف قطع در مراحل مختلف رشد بر ارتفاع گونه‌های موردبررسی

بحث و نتیجه‌گیری

اعمال دو سال تیمار قطع بر گیاهان موردبررسی به‌خوبی نشان داد که عمل چرا در دوره‌های مختلف رشد و در شدت‌های متفاوت برداشت بر ویژگی‌های رویشی و زایشی این گونه‌ها، اثرات یکسانی نداشته است. گونه‌ی *A. effusus* در طول مدت تیمار نشان داد که در شدت برداشت متوسط می‌تواند تولید مناسبی داشته باشد اما گلدهی و بذردهی این گونه، تنها در برداشت سبک، بهترین نتیجه را به دست می‌آورد. فوروارد و مگی (Forward and Magai., 1999) نیز طی مطالعه‌ای اثر تکرار و شدت برداشت را بر تولید، کیفیت علوفه و مقاومت به چرا (زنده‌مانی) گونه‌ی *Andropogon gerardi* موردبررسی قرار دادند و نتیجه گرفتند که رشد مجدد این گونه در تکرار زیاد به مقدار قابل توجه کاهش

می‌یابد. بنابراین در گونه‌ی *A. effuses* نیز با افزایش شدت برداشت حساسیت این‌گونه به چرای سنگین نمایان شده و رشد مجدد آن را با مشکل مواجه می‌کند به نظر کوک (Cooke., 2002) نیز استفاده از سیستم‌های چرای بهترین ابزار جهت بهبود سطح کربوهیدرات‌های گیاهی بوده و با یک چرای برنامه‌ریزی شده مرتع‌دار قادر است در خشک‌سالی گیاه را تقویت کند و یا گیاهی را که به شدت چرا شده از خطر نابودی نجات دهد.

در گیاه *A. cyclophyllon* اعمال تیمارهای مختلف قطع بر خصوصیات رویشی و زایشی این‌گونه نتایجی عکس گونه‌ی قبل نشان داد. برای این‌گونه برداشت سبک بیشترین میزان تولید را نشان داد، اما گلدهی و بذردهی آن در برداشت متوسط نیز نتیجه‌ی مناسبی را ارائه داد. درواقع می‌توان گفت زادآوری این‌گونه حتی در شدت برداشت‌های بالا نیز به‌طور مناسبی تداوم دارد اما رشد رویشی آن برای رسیدن به مرحله‌ی مطلوب به زمان بیشتری نیاز دارد و تولید را بسیار تحت تأثیر شدت چرای دام قرار می‌دهد. بنابراین گیاه *A. cyclophyllon* نیز می‌تواند در شدت‌های برداشت متوسط و حتی سنگین تحمل چرای خوبی را نشان دهد و از رشد مجدد مناسبی برخوردار باشد، چنانکه ژانگ و رومو (Zhang and Romo., 1995) نیز اثر شدت‌های برداشت را بر تغییرات تولید پنجه و زنده‌مانی گونه‌ی *Agropyron dasystachyum* در ایستگاه تحقیقات مرتع دانشگاه ساسکاچوان مورد بررسی قرار دادند و نتیجه گرفتند که برداشت متوسط، پنجه زایی و زنده‌مانی این‌گونه را حدود ۷۱ درصد افزایش داد و پس از هر برداشت سرعت رشد گیاه به حدی بود که برداشت قبلی را جبران می‌کرد. چنانچه در *A. cyclophyllon* آخرین برداشت با خاتمه فصل رویش مقارن باشد چون در اثر فراهم نبودن شرایط رشد، گیاه از مواد ذخیره برای رشد در همان دوره استفاده نمی‌کند و تا شروع فصل رویش بعدی مواد غذایی در اندام‌های گیاه به‌صورت ذخیره باقی می‌ماند، این برداشت اثر منفی روی قدرت رویش گیاه ندارد. البته مورد مشروط بر رعایت مدیریت چرای مناسب می‌باشد. در نتیجه اعمال سیستم چرای تناوبی می‌تواند هم فرصت لازم را برای رشد رویشی گیاه فراهم کرده و هم تولید آن را در حد رضایت بخشی برساند. همسو با نتایج حاصل از این مطالعه میلر (Miler, 2001)، در مراتع درمنه-گندمی آیداهو دریافت که چرای شدید گوسفند در بهار به مراتعی که شرایط خوبی داشت آسیب رساند و تولید گندمیان را تا ۵۰ درصد کاهش داد درحالی‌که تولید درمنه ۲۸ درصد افزایش داشت. همچنین نتایج حاصله از تحقیقات تریسی و همکاران (Tracy et al., 2007) نشان داد که با انجام عمل قطع تا سه ارتفاع متفاوت برای سه سال متوالی بر روی گونه *Pseudoroegneria spicata* در اوایل و اواخر بهار، این‌گونه نباید بیش از دو سال متوالی تحت چرای سبک قرار گیرد و نباید بیش از دو سال چرای متوسط تا سنگین شود.

به‌طور کلی نتایج به‌دست‌آمده از این مطالعه برای خصوصیات رویشی و زایشی گونه‌های مورد بررسی نشان داد که با تداوم چرای دام، در سطح برداشت متوسط این گیاهان تنها در صورتی می‌تواند از رشد مجدد مناسبی برای رسیدن به تولید مطلوب برخوردار باشند که فرصتی برای زادآوری و جایگزینی بافت‌های ازدست‌رفته داشته باشد و بتواند در یک دوره‌ی عدم چراء، تولید، گلدهی و بذردهی و همچنین ارتفاع خود را در حد رضایت بخشی برسانند؛ اما از طرفی گونه‌ی *A. effuses* در مقایسه با گونه‌ی *A. cyclophyllon* تحمل چرای مناسب‌تری را نشان داد بنابراین این‌گونه می‌تواند گزینه‌ی مناسبی برای اصلاح و توسعه‌ی مراتع نیمه استپی جهت بهره‌برداری توسط دام باشد.

منابع

- ساعدی، ک.، قصریانی، ف.، عزیزی‌نژاد، ر. ۱۳۹۰. آثار شدت‌های برداشت بر برخی ویژگی‌های رویشی و زایشی گونه *Bromus tomentellus* Boiss در منطقه سارال کردستان. مجله علمی پژوهشی مرتع، ۵(۲): ۱۹۷-۲۰۸.
- طهماسبی، پ.، ابراهیمی، ع. ۱۳۹۰. رابطه گیاه و حیوان. انتشارات دانشگاه شهرکرد، ۱۹۶ صفحه.
- محمداسمعیلی، م.، قردوئی میلان، ق. ۱۳۸۹. بررسی اثر برش بر ویژگی‌های اکولوژیک گونه مرتعی *Panicum antidotal*. مجله علمی پژوهشی مرتع، ۴(۴): ۵۷۴-۵۷۹.
- منافیان، م. ۱۳۹۰. بررسی وضعیت تحمل چرای ی و رشد در چهار گونه علوفه ای *Hedysarum astragalus cyclophyllon Astragalus effuses ciringrum* و *Bromus tomentallus* در یک چرای شبیه سازی شده. پای‌ان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهرکرد.
- نیکو، ش.، رحیمی دهچراغی، م. ۱۳۹۵. اثر شدت‌های مختلف چرا بر خصوصیات کمی و کیفی اندام هوایی درمنه دشتی (مطالعه موردی منطقه قوشه و لوکه در استان سمنان). مجله علمی پژوهشی مرتع، ۱۰(۳): ۲۸۲-۲۹۱.
- Ansley, R.J., Castellano, M.J. 2007. Texas winter grass and buffalo grass response to seasonal fires and clipping. *Rangeland Ecology and Management*, 60: 154-164.
- Cook, C.W. 2002. The role of carbohydrate resource in managing range plants. Utah agric, expt, sta, mimeo, ser, 499 p.
- Dehghani Bidgoli, R., Pessarakli, M., Ebrahimabadi, A.H., Heshmati, G. A. 2016. Relationship between grazing intensity and qualitative and quantitative changes in *Artemisia Sieberi* essential oil compounds in Kashan province of Iran. *Journal of Plant Nutrition*, 37(10,2): 1690-1701.

- Forward, K., Magai, S. 1992. Some Effects of a Rotational Grazing Treatment on Quantity and Quality of Available Forage and Amount of Ground Litter. *Journal of Range Management*, 40: 318-321.
- Horowitz, M. 1972. Effects of frequent clipping on three perennial weeds, *Cynodon dactylon* (L.) Pers.
- Sorghum halepense* (L.) Pers and *Cyperus rotundus* L. *Experimental Agriculture*, 8: 225-234.
- Li, F.R., Zaho, A.F., Zhang, T.H., Zhao, X. 2002. Effects of simulated grazing on growth and persistence of *Artemisia frigida* in a semiarid sandy rangeland. *Grass and Forage Science*, 57: 239-246
- Miller, R. 2001. Energy budget of the Range and Range livestock. USDA, For. Serv.Gen.Tech. 303-310.
- Mohammad-Esmaeili, M., Bonis, A., Bouzillé, J.B., Mony, C., Benot, M.L. 2009. Consequence of ramet defoliation on plant clonal propagation and biomass allocation: example of five rhizomatous grassland species. *Flora*, 204: 25-33.
- Motamedi, J., Sheidai Karkaj, E., Alilou, F. 2016. Variation in biomass and morphology of *Artemisia fragrans* Willd. under grazing in northwest mountainous rangelands of Iran. *Acta Ecologica Sinica*, 36: 477-482.
- Hempy-Mayer, K., Pyke, D.A. 2008. Defoliation effects on *Bromus tectorum* seed production: implications for grazing. *Rangeland Ecology & Management*, 61(1): 116-123.
- Noble, I.R., Slatyer, R.O. 1980. The use of vital attributes to predict successional changes in plant communities subject to recurrent disturbances. *Vegetation*, 43: 5-21.
- Richard, J.H., Caldwell, M.M. 1985. Soluble carbohydrates, concurrent photosynthesis and efficiency in regrowth following defoliation: a field study with *Agropyron* species. *Journal of Applied Ecology*, 22: 907-920.
- Sharrow, S.H., Kuntz, D. 1999. Plant response to defoliation in a subalpine green fescue Community. *Journal of Range Management*, 52: 174-180.
- Tolvanen, J., Henry, G.H.R. 2002. Age- and stage-based bud demography of *Salix arctica* under contrasting musk ox grazing pressure in the High Arctic. *Evolution Ecology*, 15: 443-462.
- Tracy, K.B., Mosley, J.C., Lucas, D.E., Schmidt, L.R. 2007. Bluebunch wheatgrass response to spring defoliation on foothill Rangeland. *Rangeland Ecology & Management*, 60 (5): 498-507.
- West, N.E., Farah, K.O. 1989. Effects of clipping and sheep grazing on dyers wood. *Journal of Range Management*, 42 (1): 5-10.

Zhang, W., Romo, K.L. 1995. Effect of Resource availability on tolerance of herbivory: A review and assessment of three opposing models. *American Naturalist*, 169: 443-454.